

RECENZIJOS, SPAUDOS APŽVALGOS

STASE MATULAITYTE

INFORMACINĖ KNYGA APIE DRAUSTOSIOS LIETUVISKOS
SPAUDOS KELIĄ IR PLATINTOJUS

Mokslo ir enciklopedijų leidykla išleido naują žymaus Lietuvos istoriko ir spaudos tyrinėtojo habilituoto daktaro Vytauto Merkio knygą¹, kurioje pateikta informacija apie 2854 knygnešius ir skaitytojus, įkliuvusius su lietuviška spauda, bei 724 spaudos sulaikymo atvejus, kai platinotojai nebuvo surasti. Vienas iš leidinio tikslų, kaip įvade nurodo jo parengėjas, buvo noras paskelbtuosius nacionalinės bibliografijos veikalus, užregistravusius senuosius raštus, papildyti duomenimis apie jų apyvar-tą, kelią, kuriuo jie pasiekdavo skaitytojus, apie tolesnį jų likimą. Autoriui rūpėjo išsiaiškinti, kokie spaudiniai plito, kas ir kaip juos platino, kaip buvo įsigyjami, kaip laikomi ir saugomi. Dr. V. Merkys parengė savotišką pirmąją caro valdžios susektų knygnešių ir spaudos laikytojų enciklopediją. Joje yra ypač vertingi literatūros ir archyvinių šaltinių apie šiuos asmenis sąrašai.

Knygą sudaro įvadas, du skyriai ir pagalbinis aparatas. Įvade autorius plačiai aptaria lietuviškos spaudos uždraudimo aplinkybes, atskirų rusifikacijos veikėjų vaidmenį, nagrinėja įvairius su spaudos uždraudimu susijusius dokumentus, parodo, kaip plėtojosi knygų leidyba spaudos draudimo sąlygomis ir kaip, kuriantis draudžiamajai spaudai, atsirado knygnešiai, gabenę ją per sieną, bei spaudos platintojai. Knygoje aprašyti 2854 įkliuvę žmonės (iš viso 3091 įkliuvimas). Pagal knygnešių ir spaudos laikytojų įkliuvimus dr. V. Merkys nustato kaltinamųjų kategorijas: tarp jų buvo 26,9% knygnešių-gabentųjų, 27,8% knygnešių-platin-tojų ir 45,3% spaudos laikytojų. Atskirą kategoriją, autoriaus nuomone, turėtų sudaryti daraktoriai — slaptųjų mokyklų mokytojai, ruošę draudžiamosios spaudos skaitytojus, kaip mokymo priemonės naudoję lietuviškus elementorius, maldaknyges, kalendorius, patys platinę spaudą. Remdamasis surinktais duomenimis, dr. V. Merkys daro išvadą, kad ligi XIX a. 9-ojo dešimtmečio pradžios įkliuvusiųjų buvo palyginti nedaug (nors bent po knygą būtų rasta kone kiekvieno raštingo valstiečio namuose), bet 9-ojo dešimtmečio pradžioje įkliuvimų staiga pagausėjo. Tai siejosi su bendru nacionalinio judėjimo pakilimu. 1901—1904 m.

¹ Merkys V. Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias, 1864—1904: Informacinė knyga. V.. 1994.— 579, [3] p.

įkliuvimų vėl sumažėjo. Mat tuo metu buvo rengiamasi panaikinti spaudos draudimą. Toliau autorius aptaria įkliuvusių spaudos platintojų tautybę, pilietybę, užsiėmimą: spaudą platino daugiausia lietuviai, kitų tautybių žmonių pasitaikydavo retai; didžiausią įkliuvusiųjų dalį sudarė valstiečiai (79,6%), daug mažiau miestiečių (7,4%), bajorų (5,1%), kunigų (1,4%), kitų inteligentų ir moksleivių (3,2%). Iš spaudos sulaikymo duomenų autorius nustatęs ir aktyviausius kovos dėl lietuviškos spaudos arealus — svarbiausia teritorija buvo pasienio su Vokietija apskritys. Lietuviška spauda buvo skaitoma ir Lietuvos miestuose, ji pasiekdavo net Rusijos imperijos miestus.

Viena įvado dalis skirta aptarti represiniam caro valdžios aparatui, kuris fiksavo lietuviškos spaudos kelią nuo spaustuvės ar knygyno ligi skaitytojo. Tai pasienio sargyba, gubernijų akcizo valdybų tarnautojai ir muitinės. Toliau nagrinėjama bausmių ir pabaudų sistema, aptariama išlikusi represijų medžiaga.

Visa pagrindinė informacija pateikta dviejuose knygos skyriuose. Pirmajame skyriuje pateiktos žinios apie asmenis, kurie buvo apkaltinti draudžiamos lietuviškos spaudos gabenimu, platinimu ar laikymu, lietuviško rašto mokymu. Asmenys išdėstyti pagal abėcėlę. Apie juos pateikti pagrindiniai duomenys: pavardė, vardas, tėvo vardas bei surusinta pavardė skliausteliuose. Pateikdamas surusintą pavardės formą, autorius norėjo padėti kitiems tyrinėtojams išvengti keblumų dėl pavardžių identifikavimo. Gimimo datos paimitos iš kvotos protokolų, gimimo metrikų išrašų, įvairių pažymų, kai kurios datos apskaičiuotos iš dokumentuose nurodyto asmens amžiaus. Tokiu būdu autorius patikslino kai kurių čia įtrauktų asmenų gimimo, kartais ir mirties datas, kurios klaidinškai nurodytos įvairiose enciklopedijose ar kituose leidiniuose. Be šių duomenų, dar pateikta gimimo vieta, luomas, socialinė padėtis, aprašytos įkliuvimo aplinkybės, vieta, nurodyti šioje akcijoje dalyvavę pareigūnai. Vienas iš svarbiausių dr. V. Merkio uždavinių buvo išvardyti paimituosius spaudinius. Kadangi administracijos dokumentuose jų aprašai pateikti nepilnai arba su klaidomis, todėl, sudarant jų sąrašus, autoriui teko leidinius identifikuoti pagal „Lietuvos TSR bibliografijos“ A serijos pirmuosius tomus. Ypač daug keblumų būta nustant keliais leidimais išleistus leidinius. Tais atvejais, kai spauda būdavo atimta iš knygnešių, sudarytojas orientavosi į paskutinįjį leidimą. Dr. V. Merkio pavyko aptikti ir nacionalinėje bibliografijoje neužfiksuotų arba neteisingai datuotų leidinių. Juos autorius sakosi pažymėjęs „šauktuko ženklų ar kaip kitaip“, tačiau nepasakyta, kur tai padaryta — ar kalbant apie asmenis, ar „Sulaikytųjų lietuviškų leidių antraščių rodyklėje“. Autorius būtų labai padėjęs bibliografams, jeigu juos būtų išvardijęs atskirai — kad ir įvade.

Ypač vertinga šioje knygoje kiekvieno asmens aprašymo pabaigoje pateikta bibliografija — publikuota literatūra, kurioje yra žinių apie minimo asmens, kaip knygnešio ir lietuviškos spaudos rėmėjo, veiklą, apie jo įkliuvimą. Ten, kur buvo bibliografinių leidinių, pateikiančių žinių apie aprašytąjį asmenį, dr. V. Merkys juose išvardytų spausdinių nebe-kartoja, o tik papildo jų sąrašą. Tiesa, autorius įvade mini, kad didesnio išsamumo pasiekti nepavyko „dėl prastos bibliotekų informacinės tarnybos, dėl senosios periodikos komplektų properšų“. Ypač gausi ir įspūdinga jo pateikta archyvinė medžiaga. Ją dr. V. Merkys surinkęs iš labai įvairių archyvų ir bibliotekų rankraščių fondų: ne tik iš visų Lietuvos archyvų ir didžiųjų bibliotekų, bet ir iš svarbiausių Rusijos, Latvijos, Varšuvos. Jų sąrašas „Panaudoti archyvų ir bibliotekų rankraščių fondai“ pateiktas knygoje.

Antrajame leidinio skyriuje, „Spaudos sulaikymai, neradus kaltinamųjų“, informacija išdėstyta chronologine tvarka pagal spaudinių sulaikymo datą. Šis skyrius kur kas mažesnis — jame tik 724 įrašai, pradedant 1867 m. birželio mėn, baigiant 1904 m. gruodžio mėn. Prie visų įrašų taip pat nurodyti spausdinti ir archyviniai dokumentai, kuriais buvo rem-tasi.

Leidinys turi gerą pagalbinį aparatą. Be jau minėto įvado ir panaudotų fondų rodyklės, pateiktas sutrumpinimų, kurių gana gausiai varto-jama knygoje, sąrašas bei labai svarbios asmenvardžių, vietovardžių ir sulaikytųjų lietuviškų leidinių antraščių rodyklės. Asmenvardžių rodyk-lėje pavardės yra surinktos dviem skirtingais šriftais: tos, kurių perso-nalijos yra knygoje,— juodesniu, o nuorodos ir tik paminėtos — švieses-niu. Sudarytojas šio pasirinkimo niekur neaptaręs, todėl skaitytojui ten-ka šiek tiek pasukti galvą, kol šį dėsnį aptinka. Prie vietovar-džių rodyklės randame naudingą pastabą, kad joje nenurodyti dažnai pasikartojantys vietovardžiai: Lietuva, Vilniaus, Vilniaus ir Varšuvos generalgu-bernatorijos, Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijos bei leidyklų ir spaus-tuvių vietų vardai.

Skaitytojai sulaukė ilgai rengtos ir gana ilgai spausdintos svarbios ir taip reikalingos informacinės knygos apie mūsų draustosios spaudos erš-keičiuotą kelią ir apie jos platintojų pasiaukojamą darbą bei atlygį už jį — bausmes, kalėjimus ir trėmimus. Gaila, kad joje nerasime įtrauktų tų knygnešių ir spaudos platintojų, kurie, gal būdami apdairesni, ar taip sėkmingai susiklosčius jų likimui ar aplinkybėms, nė karto nebuvo įkliu-vę ir jiems nebuvo iškeltos bylos. Be jų leidinį galime laikyti tik išsamios knygnešių enciklopedijos pagrindu. Tiesa, žymiausi ne tik iš čia esan-čių, bet ir nesančių knygnešių bus įtraukti į Vilniaus universiteto Knygo-tyros katedros rengiamą enciklopedinį knygotyros žodyną, kuris gal šiek tiek papildys šį vertingą leidinį.